

LBRIS

We know
books

Colecția Literatură universală

Lector: Aura Christi
Tehnoredactor: Carmen Dumitrescu
Coperta: Florin Afloarei

Editura Ideea Europeană
O.P. 22, C.P. 113, București, 014780
Tel./Fax.: 021-2125692; Tel.: 021-3106618
Comenzi carte prin poștă:
Tel.: 021-2125692
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
www.ideeaeuropeana.ro

© Editura Ideea Europeană

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
IANOȘI, ION

Dostoievski și Tolstoi : poveste cu doi necunoscuți / Ion Ianoși. -
București : Ideea Europeană, 2024
ISBN 978-630-333-039-6

821.161.1.09
929

ION IANOȘI

Dostoievski și Tolstoi

Poveste cu doi necunoscuți

București, 2024

necunoscuți (Editura Teora, Colecția Universitas, 2000). În această postură de „adaos” la un studiu cu caracter mai riguros, natura eseistică, asumat jucăușă, a „poveștii” a rămas oarecum în umbră. De aceea, am întâmpinat cu gratitudine oferta Editurii Ideea Europeană de a le retipări, separat, pentru a treia oară: editori Andrei Potlog și Aura Christi (2004). Lor le datorez și prezenta reeditare, în Colecția „Biblioteca Europeană ♦ Collegium”.

Ion IANOȘI

Cuprins

Cuvânt-înainte	5
O întâlnire ratată.....	13
Ea n-are loc nici la comemorarea lui Pușkin.....	17
În schimb, se întâlnesc soțiile	22
Anna Grigorievna Dostoievskaia despre vizita ei la Lev Nikolaievici Tolstoi	26
O scrisoare despre „omul cel mai apropiat, cel mai drag și mai necesar”	31
Ne întoarcem la prime lecturi reciproce	38
<i>Amintiri din Casa morților</i>	42
Tolstoi citește cu glas tare fragmente din <i>Amintiri din Casa morților</i>	47
„Execuția” lui Dostoievski și relatările ei	51
Obsesia morții violente, coincidențe	57
Călătorii occidentale	63
Opinii despre <i>Război și pace</i>	70
Alte scrisori pe aceeași temă	77
Diferențe de statut social.....	84
...și de stare materială.....	90
Tolstoi despre <i>Crimă și pedeapsă</i>	94
Boala și sănătatea.....	103
Să lucrezi ziua sau noaptea?	109

Istorie și contemporaneitate.....	113
Veacul „căilor ferate”, „războiul și pacea” sufletelor.....	121
Dostoievski: scrisori despre <i>Anna Karenina</i>	128
<i>Jurnalul unui scriitor</i> despre Tolstoi și cartea sa autobiografică.....	136
Vronski și Oblonski.....	140
<i>Jurnalul unui scriitor</i> despre finalul <i>Annei Karenina</i>	145
Concluzia încheșării în „problema slavă”	153
Femei dostoievskiene și tolstoiene	158
Morți și înmormântări.....	165
Nume purtate.....	173
Strahov „între” Dostoievski și Tolstoi.....	176
Rozanov despre Dostoievski	189
Merejkovski despre Dostoievski și Tolstoi.....	193
Tolstoi despre scriitori și comentatori	200
Crezuri și profetii	209
Confruntări stilistice.....	215
Tolstoi vorbește despre Dostoievski.....	221
Ce nu citea Tolstoi din Dostoievski.....	226
<i>Frații Karamazov</i> : din istoria lecturilor tolstoiene ...	232
Tolstoi citește pentru ultima oară <i>Frații Karamazov</i>	239
Înfruntări și acorduri finale	244
Notă	251

O întâlnire ratată

În 1878 la Petersburg stârnise mare vâlvă un ciclu de prelegeri ținute de filosoful Vladimir Soloviov. Dostoievski se număra printre auditorii pe care într-o scrisoare îi aprecia ca fiind „cam o mie”. Nu importă dacă erau chiar atâția. Reuniunea din 10 martie se dovedise însă cu totul de excepție, din motive independente de conferențiar. Detaliile ni le relatează Anna Dostoievskaia. Întorcându-se de la conferință, Feodor Mihailovici povestise despre ciudata reținere a obișnuitului lor „musafir de duminică”, Strahov. Următoarea duminică, atunci când Nikolai Nikolaievici veni să ia masa la ei, Anna Grigorievna l-a întrebat pentru ce i-a ocolit la ultima lecție a lui Soloviov. *Amintirile* continuă astfel:

„— A, a fost o situație specială, râse Strahov. Nu v-am ocolit numai pe dumneavoastră, i-am ocolit pe toți cunoscuții. Împreună cu mine a venit la lecție contele Lev Nikolaievici Tolstoi. M-a rugat să nu-i fac cunoștință cu nimeni, de asta am și evitat pe toată lumea.

– Cum! A fost Tolstoi cu dumneata? exclamă Feodor Mihailovici cu o uimire amară. Ce rău îmi pare că nu l-am văzut! Bineînțeles, n-aș fi insistat să-i fiu prezentat, dacă omul nu voia. Dar de ce nu mi-ai șoptit că e cu dumneata? M-aș fi uitat la el!

– Doar îl știți din fotografii, râse Nikolai Nikolaievici.

– Ce fotografii, parcă ele redau omul? E cu totul altceva când îl vezi în carne și oase. Uneori ajunge și o privire, ca să-ți rămână în inimă un om pentru toată viața. N-o să-ți iert niciodată, Nikolai Nikolaievici, că nu mi l-ai arătat!

Și mai târziu Feodor Mihailovici și-a exprimat nu o dată regretul că nu-l cunoștea pe Tolstoi personal.”

Să eliminăm datele secundare. Ca și accentele personale ale povestitoareii – cu toate că memoria ei afectivă este îndeobște mai scrupuloasă decât a Sofiei Andreievna Tolstaia. Nici să nu ne punem, deocamdată, întrebări asupra motivelor ascunse care l-au determinat pe Strahov să împiedice întâlnirea dintre fostul și actualul său idol; căci este evidentă zădărnicierea voită a contactului personal tocmai de către cel care i-ar fi fost cel mai nimerit mijlocitor...

Esențialul este că la 10 martie 1878 s-a ivit un prilej neașteptat de simplu și de firesc pentru ca Tolstoi și Dostoievski, aflați pentru prima și ultima oară împreună, să se cunoască personal. Și că, printr-un întâmplător concurs de împrejurări, această cunoștință nu s-a realizat. Oare cu adevărat întâmplător? Orgoliul lui Strahov nu a jucat oare aici, precum în tragediile grecești, un rol hotărâtor? Prin orgoliul de a fi singurul prieten devotat

și tălmăcitor autorizat când al lui Dostoievski, când al lui Tolstoi, și de a nu-și lăsa estompate presupusele prerogative printr-un dialog direct între cei doi, care pe el l-ar fi pus într-o paranteză oricând neglijabilă, nu a fost oare Strahov mesagerul unui adevăr mai important și de el neștiut? „Doar îl știți din fotografii”, ascunzișul său crispat și trădător nu trimite oare fără voie la o idee efectiv mai de preț?

Ipoteza pe care o avansează este elementară: nicio altă întâmplare nu ar fi avut darul să evidențieze cu atâta pregnanță o anume necesitate. Iată unica șansă întru totul palpabilă, conturată în fine cu precizie. Șansa care trebuia ratată nu putea să nu fie ratată. Prima relatare naște prima suspiciune: dacă „acum” și „mai târziu” Dostoievski ar fi vrut într-adevăr să-l cunoască personal pe Tolstoi, de ce n-a întreprins nimic decisiv pentru a-l cunoaște? Și de ce n-a întreprins nimic hotărâtor nici Tolstoi, de vreme ce și el își exprimase nu o dată regretul de a nu-l fi întâlnit pe Dostoievski?

În relația celor doi e ceva neclar de la începutul aproximărilor. Sigur că argumente, suspect de firești, la îndemâna tuturor, se pot și se vor putea găsi pentru fiecare neîmplinire a dorinței urmărite, chipurile, de amândoi. Dostoievski era petersburghez pursânge, iar lui Tolstoi nu-i plăcea capitala nordică a imperiului, ordinea ei prea dezordonată, hieratică și fantastică; o vizita de aceea cât mai rar cu putință. Pendulările lui legau în principal conacul de la Iasnaia Poliana, unde își petrecea primăvara și vara, de casa moscovită, unde se retrăgea în lunile aspre de iarnă. Și lui Dostoievski îi

plăcea să se refugieze la Staraia Russa, prilej de a mai trece prin Moscova. Dar ca un făcut, aceste itinerarii s-au rânduit în așa fel ca ele să nu se intersecteze. Sau ca intersectarea de moment să nu se afle de către cei doi decât *post factum*. Erau multe cunoștințe comune între literați sau între apropiați, chiar membrii uneia sau alteia dintre familii. Ele asigurau un du-te-vino al aprecierilor și comunicărilor reciproce, pe care nu conțineau să le transmită oral ori prin scrisori. Adresantul lua cunoștință de păreri pe căi indirecte. Și de obicei își exprima regretul stereotip de a nu fi fost de față la rostirea lor. După care totul continua neschimbat.

Două linii de viață s-au încrucișat pentru o unică oră într-un punct simbolic. Răgaz al unor drumuri geografico-spirituale, de care niciunul nu a luat cunoștință. Sau nu a dorit să ia cunoștință.

Ea n-are loc nici la comemorarea lui Pușkin

Suspiciunea o pot întări și cele întâmplate doi ani mai târziu, cu ocazia pregătirilor pentru celebrarea memoriei lui Pușkin în întreaga Rusie. În 8 iunie 1880 Dostoievski a rostit cel mai important discurs comemorativ al acestor festivități. Tolstoi a rămas în schimb la Iasnaia Poliana. Faptul trebuie remarcat. Mai ales în lumina eșecului suferit de Turgheniev, care s-a deplasat în zadar la reședința de vară a lui Tolstoi pentru a mijloci invitația la sărbătorirea ilustrului predecesor. În ciuda insistențelor lui, Tolstoi a refuzat să vină la Moscova. El se scuza într-o scrisoare că elogiile de acest fel i se par nelalocul lor, că în orice caz ele nu corespund „cerințelor” sale „sufletești”. Celor mai recente, se înțelege. Noile lui idei filosofice, etice și religioase aveau să configureze în curând doctrina „tolstoismului”. Antrenat în elaborarea celebrei sale *Spovedanii*, Tolstoi se pregătea pentru a doua sa „naștere”.

Turgheniev, minte clasică și temperament liberal, nu putea să nu considere excentrice și îngrijorătoare

semnele acestei „renașteri”. Câteva zile înainte de a-și fi pronunțat discursul, Dostoievski îi scria de la Moscova soției sale: „Grigorovici a povestit astăzi că Turgheniev, întors de la Lev Tolstoi, e bolnav, și că Tolstoi mai că și-a ieșit din minți sau poate și-a ieșit de-a binelea”. Cu oarecare accent pe proprii, Dostoievski rezumă aici impresiile relatate de către Turgheniev după acele două zile în zadar petrecute la Iasnaia Poliana. P.I. Biriukov, primul biograf cunoscut al lui Tolstoi, notează și el că refuzul acestuia l-a șocat pe Turgheniev în așa măsură, „încât atunci când, după celebrarea lui Pușkin, F.M. Dostoievski s-a pregătit să se ducă la Lev Nikolaievici și s-a sfătuit în acest sens cu Turgheniev, acesta i-a înfățișat dispoziția lui Lev Nikolaievici în asemenea culori, încât Dostoievski s-a speriat și a amânat împlinirea dorinței sale fierbinți”. Că lucrurile s-au petrecut cam așa, reiese și dintr-o altă scrisoare expediată de Dostoievski tot soției sale și tot din Moscova: „Și Katkov a considerat cum că se aude că Lev Tolstoi ar fi înnebunit de tot. Iuriev m-a îndemnat să mă duc până la el la Iasnaia Poliana: în total, dus și întors, ar însemna mai puțin de două zile. Dar nu voi merge, cu toate că ar fi foarte interesant.”

„*Liubopîtno*” este în original termenul ultim, ceea ce indică un interes în sens de curiozitate. O curiozitate cam golită de sentiment, constatativă, în orice caz departe de orice „dorință fierbinte”. S-ar putea ca ea, dorința, să fi fost puternică, dar scrisoarea din noaptea de 27 spre 28 mai 1880 este redactată sec și distant.

Și nu numai atât. Au urmat festivitățile la care Dostoievski și-a pronunțat discursul, primit cu frenezie

de către asistență și considerat de atunci un autentic testament al finalelor sale căutări și previziuni. Același Strahov va afirma în relatarea sa publicată, că Dostoievski a numit printre femeile ruse remarcabile, descinse din prototipul pușkinian al Tatianeii, și pe Liza din *Un cuib de nobili*, și pe Natașa din *Război și pace*, dar că numele eroinei lui Turgheniev ar fi fost urmat de un asemenea ropot de aplauze încât invocarea eroinei lui Tolstoi n-a mai fost auzită de nimeni, în afara celor din imediata apropiere a vorbitorului. Și Strahov va observa că în textul tipărit al cuvântării referința din urmă nu a mai fost inclusă.

Fraza menționată din eseul despre Pușkin, urmând evidențierii celebrei scene a ultimei întâlniri dintre Tatiana și Oneghin, sună așa: „S-ar putea chiar spune că un tip pozitiv al femeii ruse de o asemenea frumusețe aproape că nu s-a mai repetat în literatura noastră artistică, în afară poate de Liza din *Un cuib de nobili*.” Și nimic în plus, nicio referire la Natașa. Ne putem întreba dacă ea a fost spusă măcar cu viu grai, sau dacă ne aflăm din nou în fața unei născociri a lui Strahov, în măsură să mai semene o discordie între cei doi; fiindcă în zilele următoare festivității, aflat în vizită la Iasnaia Poliana, e lesne de presupus că Strahov a relatat gazdei sale constatările ce le va fi adus ulterior la cunoștință publicului cititor.

Putem presupune ori că Dostoievski n-a rostît din capul locului numele eroinei tolstoiene, ori că l-a rostît într-adevăr dar că apoi l-a omis din textul publicat. Prima alternativă e gravă pentru Strahov, mai puțin pentru Dostoievski – deși, la drept vorbind, în mai sus

citata formulă a femeii ruse „de o asemenea frumusețe” ca a Tatianeii, s-ar fi convenit într-adevăr ca alături de Liza să fie amintită și Natașa, drept care Strahov, dacă a fantazat, a fantazat în conformitate cu adevărul. A doua alternativă ar fi desigur gravă pentru Dostoievski anume. Căci s-ar pune întrebarea de ce a simțit el nevoia eliminării din text a unei pozitive aprecieri cu privire la eroina tolstoiană? Poate din cauză că Tolstoi a „înebunit de tot”? Imposibil, de vreme ce scrisoarea a fost trimisă cu zece zile înaintea discursului, și orice măsură de precauție de acest gen trebuia să se fi repercutat asupra cuvântării, inclusiv asupra variantei sale verbale. Sau să fi intervenit noi elemente agravante între rostirea și tipărirea ei? Nu știm. Fapt e că într-o *Notă explicativă* cu privire la *Cuvântul despre Pușkin, publicat mai jos*, Dostoievski a inserat în unicul număr din 1880 al *Jurnalului unui scriitor* o formulare potrivit căreia Aleko și Oneghin au generat în literatura rusă o mulțime de personaje asemănătoare – „după ei au apărut Peciorini, Cicikovi, Rudini și Lavrețki, Bolkonski (în *Război și pace* a lui Tolstoi) și mulți alții, care, prin propria lor apariție, demonstrează adevărul ideii inițiale a lui Pușkin”. Andrei Bolkonski este introdus, în amintita notă explicativă, într-o enumerare confirmând descendența lui Oneghin, oricum însă cu specificarea romanului și a autorului, ceea ce sugerează scăzuta, deocamdată, putere asociativă autonomă a numelui, comparativ cu a ilustrațiilor săi frați mai vârstnici; de ce n-ar fi procedat Dostoievski tot astfel, în textul eseului, cu Natașa Rostova, pentru a dovedi posteritatea Tatianeii,

cu sau fără paranteze lămuritoare? Înseamnă, mai mult ca sigur, că lui Strahov cele auzite de el i s-au năzărit sau că a dorit să i se pară că le aude de dragul unor noi mistificări.

Ceea ce nu eludează totuși problema de fond, anume că nici curiozitatea resimțită pentru o eventuală vizită la Iasnaia Poliana și cu atât mai puțin presupusa dorință arzătoare de a-l cunoaște pe Tolstoi, nu l-a îndemnat pe Dostoievski să facă un corespunzător gest public de bunăvoință față de confratele lui „de-a binelea ieșit din minți”.

Drept care între Tolstoi și Dostoievski nu a avut loc nicio întâlnire. Peste puțină vreme, la începutul anului 1881, Dostoievski a murit.

În schimb, se întâlnesc soțiile

Este o împrejurare tristă să fi reușit nevestele ceea ce nu au obținut protagoniștii. Văduvă devotată memoriei celui ce-i fusese soț, și decisă totodată ca prin acțiuni întreprinzătoare să apropie valoarea desfacerii cărților lui de valoarea lor intrinsecă, Anna Grigorievna Dostoievskaia povestește cum în 1885 a făcut cunoștință cu contesa Sofia Andreievna Tolstaia, la rândul ei hotărâtă să reprezinte cu intransigență interesele financiare ale celebrului ei soț, o intransigență categoric dezaprobată de el. Smerita văduvă a lui Dostoievski și voluntara soție a lui Tolstoi s-au întâlnit așadar cu ocazia unei călătorii făcută de cea din urmă la Petersburg; „pentru a-mi cere sfatul în legătură cu problemele de editare”, notează prima. Aceasta, deoarece Anna Grigorievna începuse să editeze cu succes operele bărbatului ei, iar Sofia Andreievna voia să pătrundă în toate „tainele” acestei îndeletniciri. Au fost consultate registrele de abonamente, anunțurile expediate, și prevenite greșeli ce s-ar fi putut repeta. Având „multe amănunte de discutat”, memorialista i-a întors vizita, iar

aceasta a mai trecut de două-trei ori pe la consiliera ei. Sfaturile – aflăm – au dat un rod măsurabil printr-un „mare venit”, contesa editând singură, timp de mai bine de două decenii, operele contelui Lev Nikolaievici. Ceea ce nu se mai spune este continua neplăcere pe care i-a provocat-o lui Tolstoi această meticuloasă grijă pecuniară a Sofiei Andreievna, într-o perioadă în care scriitorul dorea să se desprindă tot mai mult de înrobirea directă sau indirectă generată de atare griji. Conflictele dintre soți în problemele financiare, îndeosebi cele legate de valorificarea materială a unor scrieri în intenție destinate numai înnobilării spirituale a cititorilor, au devenit din ce în ce mai acute și mai dureroase. În *Amintirile* Annei Dostoievskaia aceste tensiuni crescând nu sunt consemnate, se afirmă doar că au mai avut loc și alte vizite reciproce și că Sofia Andreievna „a fost într-adevăr îngerul păzitor al genialului ei soț”. Dacă ar fi luat cunoștință de ea, formula i s-ar fi părut lui Tolstoi de-a dreptul ridicolă, fiindcă în complicatele sale raporturi cu Sofia Andreievna îi displăcea tocmai pretenția acesteia de a-i fi „înger păzitor”. El însuși nu era un demon, și nici nu avea nevoie de un înger care să-l apere. În niciun caz în problemele bănești. Să nu-i luăm însă Annei Grigorievna în nume de rău această inabilă turnură de frază. Ea vrea să fie o indirectă autojustificare, o justificare a propriei sale activități febrile în favoarea memoriei propriului ei soț. Căruia i-a intuit de la început genialitatea, cu o străfulgerare a sufletului ce nu avea prea vădite legături cu mintea și cu înțelegerea exactă a componentelor acestei valori de excepție.